

Complexul roman de la Bumbesti-Jiu are, poate, cea mai frământată istorie dintre toate vestigiile de aceeași natură păstrate în România. O istorie care a început în al doilea secol al erei noastre și care, urmând cursul veacurilor, a fost mai liniștită sau mai zbuciumată înainte de a deveni, în ultimele decenii, dramatică. Fortificație construită în scopul apărării accesului prin pasul Vâlcăniș, castrul de la Bumbesti a trebuit, desigur, în perioada funcționării sale ca atare, să facă față la numeroase pericole – și o dovadă în acest sens o constituie refacerile și completările succesive evidențiate prin cercetări arheologice. Nici unul dintre aceste pericole nu a avut însă un caracter atât de distrugător încât să-l ștergă de pe suprafața pământului; situat destul de departe de nucleele așezărilor umane ulterioare, medievale sau moderne, complexul a devenit totuși la un moment dat „carieră de piatră”, dar fără ca agresivitatea umană să reușească să-l reducă la neant. Fenomene naturale, obișnuite sau excepționale, au contribuit la degradarea ruinelor (o prăbușire a malului înalt al Jiului a rupt o parte din castru) dar, cu toate acestea, zidurile incintei din piatră se păstrează încă până la o înălțime considerabilă. Ceea ce nu s-a întâmplat în aproape două milenii de existență, se putea însă întâmpla în oricare dintre zilele ultimului deceniu: distrugerea completă și definitivă a întregului ansamblu, castru și așezare civilă. Cauza nu este de căutat într-un pericol exterior de natură obiectivă, ci în ceea ce s-ar fi putut numi anterior „rațiune superioară de stat”, o rațiune rău înțeleasă de către cei care trebuiau să o gândească în forme aplicabile și să o materializeze. În anul 1981 s-a pus problema construirii unui mare lac de acumulare în zonă, amplasamentul ales fiind nu numai în imediata apropiere a complexului roman, dar incluzând efectiv terenul pe care se găsește acesta; urmarea ar fi fost deci o distrugere rapidă și integrală! A fost începutul unui lung război pornit, trebuie să o recunoaștem, de către fostul Consiliu al Culturii și Educației Socialiste și continuat, din 1989, de către DMASI, Muzeul Județean Gorj și Institutul de Arheologie București, un război dus, pentru salvarea

monumentului, împotriva unui „adversar” care, până în vremea din urmă, nu a fost dispus la o comunicare reală. Dosarul acestei lupte, aflat în arhiva DMASI, este astăzi mai voluminos decât tot ce s-a publicat vreodată despre Bumbestiul roman la un loc. Cea mai mare parte a actelor pe care le cuprinde dezvăluie un încrâncenat dialog între parteneri care par să vorbească limbi complet diferite: memorii neluate în seamă, adrese rămase fără răspuns, o ignorare prelungită și voită, de către proiectantul Acumulării Jiu Valea Sadului, a valorii sitului aflat în pericol.

Încercând să descriem existența acestui monument constatăm, pentru o imagine integrală, că suntem siliți să reconstituim, de fapt, mai multe istorii. După aceea propriu-zisă urmează, la o foarte mare distanță în timp, o istorie a cercetării, o alta a conservării-restaurării și, în sfârșit, o istorie contemporană nouă, aceea a încercărilor de salvare.

Acest articol s-a născut pe de o parte din necesitatea de a sintetiza toate datele cunoscute despre ansamblul de la Bumbesti, răspunzând astfel unei solicitări a proiectantului (Regia Autonomă de Electricitate RENEL), iar pe de altă parte se constituie într-un dublu apel. Iată de ce și în care sens:

– parcurgând bibliografia am constatat că, deși monumentul este cercetat de aproape un veac, iar aparent s-a publicat destul de mult despre aceste lucrări, de fapt informațiile pe care le putem obține pe această cale sunt puține și disperate; ele se reiau de la un articol la altul, dar lipsesc încă multe verigi pe care rapoartele anuale de săpătură le-ar putea cu siguranță oferi;

– deplasările la Bumbesti, în mai multe rânduri începând din 1989, stau la baza tristei constatări că monumentul este complet abandonat de către administrația locală, cea căreia îi revine obligația legală și mai ales morală de a-l întreține. Aflat într-o margine a imensului șantier hidroenergetic, printre munți de pământ, depozite de utilaje sau materiale, castrul abia se mai poate vedea; este năpădit de vegetație și de reziduuri menajere, transformat aproape într-o

ladă de gunoi de către „restaurantul” din apropiere. În plus, dintr-un motiv sau altul, în cuprinsul așezării civile, multe dintre secțiunile practicate în ultimii ani au fost lăsate deschise, provocându-se astfel distrugerea vestigiilor descoperite. Iată, deci, de ce materialul de față s-a născut și ca un apel: către cercetătorii care au lucrat la Bumbești, pentru publicarea rezultatelor cercetării; către administrația locală pentru a-și lua în serios această datorie morală sau, dacă nu, obligație legală. Pentru că, atâta vreme cât nu facem publice rezultatele investigațiilor întreprinse asupra unui monument și nu luăm măsurile minime de protecție (cum ar fi îndepărtarea vegetației și a gunoaielor) este absurd să pretindem respectarea acestuia ca valoare intrinsecă.

Complexul roman de la Bumbești este abordat, în paginile care urmează, din perspectiva monumentului istoric; ne-am interesat în mod special acele aspecte legate de starea actuală a monumentului, împrejurările care au determinat această stare și posibilitățile reale de asigurare a protecției și de valorificare. Din punct de vedere istoric și arheologic, ne-am rezumat la o foarte scurtă prezentare a ansamblului, în limitele informațiilor la care am avut acces, fără a intra în detaliile tehnice – care pot fi regăsite de către cei interesați în literatura de specialitate¹.

1. Castrul roman și așezarea civilă de la Bumbești

Castrul roman de la Bumbești face parte dintr-un complex de trei fortificații romane, construit în timpul împăratului Traian în vederea asigurării pazei drumului de acces prin pasul Vâlcăniș. Inițial s-au realizat trei fortificații de pământ, amplasate într-un dispozitiv triunghiular² pe ambele maluri ale Jiului, la ieșirea acestuia din defileu: castrul de la Pleșa-Porceni, pe malul drept; castrul de la Vârtope, pe malul stâng și, la sud de acesta, castrul de la Bumbești, pe aceeași parte a râului. Către anul 200, primele două au fost abandonate, după cum demonstrează cercetările arheologice, funcția de apărare și supraveghere a zonei revenind în

¹ Pentru observațiile și îndreptările făcute la o primă variantă a acestui text, ținem să aducem mulțumirile noastre speciale domnului Gheorghe Poenaru Bordea de la Institutul de Arheologie București.

² Cristian Vlădescu, *Complexul de fortificații romane de la Bumbești și rolul lor în răspândirea romanității*, în Litua, 3, 1986, p. 132.

întregime castrului de la Bumbești³. Acesta este situat în dreptul km 82 al șoselei Târgu-Jiu – Petroșani, 35 m V față de șosea, între satele Bârlești și Bumbești Jiu. Față de gura defileului, se află la 3 km sud, ocupând o poziție strategică foarte bună pe malul înalt (11–15 m) al Jiului, cu perspectivă largă asupra întregii zone⁴. Face parte din seria castrurilor de interior „având în același timp rolul de a supraveghea drumurile și de a păzi ordinea internă”⁵; este amplasat pe drumul cel mai scurt care lega Drobeta de Sarmisegetusa, și tot pe aici trecea drumul care urca de la Dunăre prin Valea Jiului, prin castrul de la Răcari⁶. Prima mențiune a castrului datează din 17.02.110, când într-o diplomă militară sunt localizate trupe auxiliare la Drobeta și Bumbești⁷. Fortificația a fost ridicată de un detașament din Legio V Macedonica și de către Cohors IV Cypria – aceasta din urmă, participantă și la cucerirea Daciei⁸, staționând aici întreg secolul al II-lea până la începutul veacului următor. În anul 201, conform unei inscripții descoperite în poarta de pe latura de est, castrul a fost refăcut din piatră de către Cohors I Aurelia Brittonum milliaria Antoniniana, care va asigura garnizoana în secolul al III-lea, până la retragerea administrației romane⁹. Atenția care se acordă castrului de la Bumbești în această perioadă reflectă o creștere a importanței funcțiilor sale în supravegherea și apărarea zonei subcarpatice.

³ Din întregul ansamblu cel mai bine s-a păstrat castrul de la Porceni, al cărui val este aproape intact. Socotit până nu demult fortificație austriacă, datorită și unor particularități de construcție neobișnuite pentru castruri, s-a dovedit a fi în realitate o tabără militară romană din secolul al II-lea e.n. Castrul de la Vârtope a fost distrus în mai multe etape, astfel că nu mai există aproape nimic din el, cu excepția unor urme vagi situate imediat în stânga căii ferate Târgu-Jiu – Petroșani. În anul 1989, cu ocazia unor lucrări efectuate pentru instalarea unei betoniere, au fost descoperite urme ale așezării civile dezvoltate în jurul său. Rezultatele săpăturii de salvare efectuată în această zonă de către Muzeul Județean nu au fost încă publicate, iar ruinele antice se află astăzi sub o platformă de beton. A se vedea și Cristian Vlădescu, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986, p. 19.

⁴ Dumitru Tudor, *Castra Daciae Inferioris*, în BCMI, 103, XXXIII, 1940, p. 18–34.

⁵ Cristian Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983, p. 126.

⁶ Ibidem, p. 154.

⁷ Ibidem, p. 9.

⁸ Dumitru Tudor, op. cit., p. 29

⁹ Cristian Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983, p. 34; Dumitru Tudor, *Oltenia Romană*, ed. a IV-a, 1978, p. 218 și 268–270.

În prima fază, de pământ, castrul a avut un val (înalt de 2,60 m și lat la baza de 6,90 m)¹⁰ din pământ bătut, în structura căruia se deosebesc lentile de lut galben; în exterior se găsește fossa (lată de 6,60 m) despărțită de val printr-o bermă îngustă (aproximativ 1 m). La 2 metri distanță de acest șanț se află un al doilea, lat de 3,20 m și adânc de 1,40 m. Relația cronologică dintre cele două șanțuri nu pare să fie încă foarte clară. Dimensiunile castrului de pământ nu se pot preciza; în orice caz una dintre laturile sale (cea de est) a măsurat 168,8 m.

Castrul de piatră a fost distrus mai mult de jumătate prin erodarea malului înalt al Jiului, păstrându-se doar latura de est (168,80 m) și parțial cea de sud (76,60 m). Observațiile arheologice efectuate conduc la concluzia că acest castru a suprapus, total sau parțial, pe cel anterior, respectându-se la construcția lui toate regulile generale stabilite pentru fortificațiile de acest tip; singura abatere înregistrată se referă la colțul de sud-est, care se închide în unghi ascuțit și nu drept, reflectând poate o particularitate a castrului de pământ¹¹.

A avut o formă probabil pătrată, cu unghiuri mult rotunjite și un turn în colțul sud-estic¹²; pe fiecare dintre laturile păstrate a existat câte o poartă flancată de două turnuri. În interior au fost puse în evidență prin cercetare ruinele câtorva clădiri (identificate cu praetorium-ul, scuola – sau hibernacula? –, magazii de provizii) precum și un puț de apă captușit cu bârne din lemn. În ceea ce privește relația cronologică dintre incinta propriu-zisă, pe de o parte, și turnurile, respectiv construcțiile din interior, pe de altă parte, în literatura de specialitate existentă părerile sunt împărțite și nu se conturează o soluție unanim acceptată. La fel stau lucrurile în legătură cu orientarea castrului¹³ sau cu raportul constructiv dintre faza de piatră și cea de pământ¹⁴.

¹⁰ Dimensiunile indicate în literatura de specialitate pentru cele două caste diferă ușor de la un autor la altul. În general am preluat cifrele precizate de cele mai noi măsurători.

¹¹ Dumitru Tudor în *Castra Daciae...*, p. 20, consideră că această particularitate se datorează faptului că latura de sud a incintei de piatră a fost retrasă spre interior (față de latura castrului de pământ).

¹² Grigore Florescu, *Expectatus Bujor*, Ana Matrosenco, *Săpăturile de salvare de la Bumbești*, în MCA, IV, 1957, p. 103–119.

¹³ *Ibidem*, p. 108–109; Dumitru Tudor, *Castra Daciae...*, p. 21

¹⁴ O sinteză detaliată a tuturor ipotezelor emise în timp asupra acestor probleme și, în general, asupra castrului de la Bumbești, se poate găsi în dosarul monumentului din arhiva DMSI.

Termele castrului sunt situate la o distanță de 45,70 m spre sud de acesta; au fost cercetate parțial¹⁵ dar, în ultimele două decenii parte din ruine a dispărut, fie datorită alunecării malului Jiului, fie prin scoaterea zidurilor de către căutătorii de piatră.

În jurul castrului de la Bumbești s-a dezvoltat o *așezare civilă* întinsă; cercetările întreprinse din 1955 și până în prezent (cu mari întreruperi însă) au scos la lumină numeroase vestigii, aflate – în momentul descoperirii –, într-o excelentă stare de conservare¹⁶. Astfel, au apărut urmele unor ateliere meșteșugărești (olar, sticlă, fierar), precum și a numeroase locuințe construite din lemn pe temelii de piatră legată cu mortar și acoperite cu țigle¹⁷. O încercare de sistematizare a rezultatelor săpăturilor practicate în cuprinsul așezării este însă aproape din start sortită eșecului, întrucât s-a publicat extrem de puțin în acest sens; se poate vorbi, în general, despre o așezare cu structură regulată descrisă de străzi pavate.

Inventarul arheologic provenit din săpăturile întreprinse la Bumbești, în zona castrului și a așezării civile, pare să fie extrem de bogat – conform unor mențiuni din literatura de specialitate; în cea mai mare parte este neprelucrat și se găsește în depozitele Muzeului Județean Gorj.

2. Istoricul cercetărilor

Primele observații cu caracter „științific” asupra castrului de la Bumbești au fost făcute la 21 aprilie 1894, când o echipă formată din Iuliu Moisil, Alexandru Ștefulescu, Diaconovici și Piekarski a organizat o „excursie” la monument. Fiecare dintre membrii acestui colectiv a avut sarcini precise: Diaconovici a realizat primele măsurători, iar Piekarski a făcut câteva schițe ale ruinelor, la o scară aproximativă. Ștefulescu a publicat un studiu (pe care l-am numi azi mai degrabă notă) în revista locală „Jiul” și, peste câțiva ani, a revenit asupra castrului în „Gorjul istoric și pitoresc”¹⁸. Moisil a sintetizat, în

¹⁵ Dumitru Tudor, *Castra Daciae...*, p. 25–26.

¹⁶ Grigore Florescu și colab., op. cit., p. 104.

¹⁷ *Expectatus Bujor, Așezarea romană de la Bumbești Jiu, județul Gorj (1969–1972)*, în MCA, X, 1973, p. 107; Gheorghe Calotoiu, Ion Mocioi, Vasile Marinoiu, *Mărturiile arheologice în Gorj*, Târgu Jiu, 1987, p. 145–150; Cristian Vlădescu, Gheorghe Poenaru Bordea, *Complexul de fortificații de la Bumbești și rolul lor în răspândirea romanității în Dacia inferioară*, în *Symposia Thracologica*, 1, 1983, Craiova, p. 94–96.

¹⁸ Alexandru Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Târgu Jiu, 1904, p. 81.

1926, în al său „Repertoriu de localități istorice, preistorice ș.a. din jud. Gorj”¹⁹ toate datele cunoscute până la data respectivă despre complexele romane din zonă – adică, în principal, cele publicate de Ștefulescu, rezultatele săpăturilor efectuate între timp de Tocilescu – Polonic nefiindu-i, se pare, accesibile în mod direct.

După afirmațiile lui Moisil, Gr. Tocilescu a aflat despre existența castrului de la Bumbești din revista „Jiul”, organizând apoi primele cercetări sistematice între 8 iulie–17 august 1897. Conducerea șantierului a fost încredințată inginerului topograf Petre Polonic, care a întocmit opt rapoarte și mai multe schițe, acestea din urmă în parte pierdute. Rezultatele săpăturilor nu au fost publicate, ci se păstrează în manuscris²⁰.

Tocilescu a comunicat, în 30.03.1898, la Academia Română, aceste rezultate, iar inscripția descoperită în poarta de pe latura de est a publicat-o în 1900²¹. Această inscripție a fost preluată ca atare și de Alexandru Ștefulescu, în 1904²². Trebuie subliniat că în campania din 1897 castrul a fost săpat, cu metodele și aproximațiile aceluși timp, desigur, aproape în suprafață, revenirile ulterioare neputând decât să corecteze unele dimensiuni, să verifice – interpretând în mod științific, și să fixeze unele detalii. Tot în 1897 au fost atacate și termele și a fost semnalată existența așezării civile. În 1937 cercetările au fost reluate de „C.S. Nicolaescu Ploșor”²³, care a dezvelit o parte din incintă și câteva clădiri din interior (printre care și praetoriul) și a început cercetarea sistematică a laturii sudice²⁴. Nici în acest caz nu au fost publicate rezultatele, dar ele au fost puse la dispoziția lui Dumitru Tudor, care a sintetizat numeroase date despre perioada romană, în intenția de „a culege material pentru o serie de monografii asupra castrilor romane din Oltenia”²⁵. D. Tudor și-a început seria intitulată „Castrum Daciae Inferioris” prin „Castrele romane de la Bumbești-Gorj”; din cele trei existente, autorul le

consideră romane doar pe cele de la Vârtop și Bumbești, dar se ocupă aproape exclusiv de ultimul; sunt publicate, în afară de fotografiile lui Ploșor, și câteva schițe ale lui Polonic, un plan general al castrului și un plan al termelor; nu lipsește o listă a celor mai importante obiecte descoperite până la acea dată, precum și o serie de „Considerații strategice, istorice și tehnice” despre castru.

În anul 1955, șantierul este preluat de Institutul de Arheologie București și redeschis sub conducerea lui Grigore Florescu; în prima campanie săpăturile s-au concentrat asupra colțului de nord-est al castrului și de-a lungul pantei; se aduc acum o serie de precizări asupra structurii zidurilor, dimensiunilor valului, asupra construcțiilor din interior, bermei și viei sagularis. Opiniile sale asupra etapelor, particularităților de construcție și orientării castrului sunt complet diferite de cele formulate de Dumitru Tudor, și demne de luat în considerație, el fiind primul șef al șantierului Bumbești care își publică rezultatele săpăturilor. Gr. Florescu are meritul de a fi executat primul sondaj în așezarea civilă, semnalând importanța acestuia, și de a fi publicat inventarul descoperit²⁶. Același colectiv a continuat și în 1956, lucrând însă la Vârtop²⁷. În 1966, a început cercetarea sistematică a așezării civile de către un colectiv condus de Expectatus Bujor; această cercetare s-a desfășurat apoi neîntrerupt între 1968–1972²⁸, dar rezultatele săpăturilor întreprinse nu au fost publicate decât parțial. După 1972 este mai greu de stabilit cu precizie cronologia cercetărilor, deoarece ele nu au mai fost publicate; rapoartele campaniilor anuale s-au prezentat în cadrul „Sesiunilor anuale de rapoarte arheologice”, dar aceste comunicări nu sunt accesibile decât parțial²⁹. Până în 1982 șeful șantierului – și deci deținătorul celei mai importante documentații – a fost Expectatus Bujor; după această dată s-a alcătuit un colectiv mai larg, reunind arheologi de la Institutul de Arheologie București, Muzeul Militar Central și

¹⁹ Iuliu Moisil, *Repertoriu de localități istorice, preistorice ș.a. din jud. Gorj*, în „Arhivele Olteniei”, 24, V, 1926, p. 125–131.

²⁰ Grigore Tocilescu, *Academia Română, Manuscrise*, vol. 5133, p. 119–146; 182–187; vol. 5134, p. 308; vol. 5139, p. 68–70

²¹ Idem, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, 1900, p. 18–34

²² Alexandru Ștefulescu, op. cit., p. 81

²³ Grigore Florescu și colab., op. cit., p. 103

²⁴ Vlădescu Cristian, *Complexul de fortificații...*, p. 109

²⁵ Dumitru Tudor, *Castrum Daciae...*, p. 18–19

²⁶ Grigore Florescu și colab., op. cit., p. 103–119.

²⁷ Expectatus Bujor, *Șantierul arheologic Bumbești*, în MCA, V, 1959, p. 419–424

²⁸ Vasile Marinou, Iulian Cămui, *Castrul roman de la Bumbești-Jiu – probleme de conservare-restaurare*, în *Litua*, 3, 1986, p. 138

²⁹ Expectatus Bujor în 1978; Petre Gherghe, Constantin Petolescu în 1980; Expectatus Bujor, Gheorghe Poenaru Bordea și Cristian Vlădescu în 1983; Cristian Vlădescu, Gheorghe Poenaru Bordea și Eugen Nicolae în 1981 și 1984; Vasile Marinou, Dan Ionescu și Daniela Marcu în 1990; Vasile Marinou și Dan Ionescu în 1991 și 1992.

Muzeul Județean Gorj. În 1983 și 1984 s-a lucrat din nou în castru, verificându-se măsurătorile anterioare; a fost cercetată poarta de pe latura de sud, s-a stabilit numărul șanțurilor de apărare și dimensiunile lor, s-a verificat existența unui turn în colțul nord-estic al incintei. În 1985–1986 s-a cercetat baraca soldaților, aflată imediat în dreapta intrării de pe latura de est și s-au redzevelit alte ruine din interior; după această dată s-a lucrat exclusiv în așezarea civilă de către un colectiv al Muzeului Județean, iar din 1991 șantierul a revenit Institutului de Arheologie.

În concluzie, după 1966 cercetările s-au desfășurat în principal în așezarea civilă și mai puțin în castru. Fără a intra în detalii privind programul general al acestor cercetări, subliniem totuși faptul că săpăturile efectuate în castru după această dată au avut drept scop mai ales lămurirea unor date necesare restaurării sau verificarea unor informații deja existente³⁰. Un releveu întocmit în anul 1984 a fost urmat de altele, realizate de către Muzeul Național de Istorie sau, în anii din urmă, de Direcția Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice. Totuși, din această concentrare de forțe nu trebuie să se înțeleagă faptul că în prezent castrul de la Bumbesti este un monument „rezolvat” din punct de vedere arheologic; probabil că el nu mai poate oferi nici o mare surpriză cercetătorilor, dar au rămas nerezolvate o serie de întrebări în legătură cu raportul dintre cele două faze - de pământ și de piatră - atât în ceea ce privește incinta cât și construcțiile din interior. Problemele ridicate de Grigore Florescu în 1957 au rămas și ele fără răspuns, întreaga literatură de specialitate ulterioară (în general lucrări de sinteză care se referă la castru doar ca la unul din elementele liniei de fortificații romane) preluând și dezvoltând opiniile formulate pentru prima dată în scris de către Dumitru Tudor (dar de atribuit în egală măsură predecesorilor lui) – desigur cu interpretări noi, ce țin de evoluția stadiului cercetării. Probabil însă că numărul mare de secțiuni practicate în zona castrului face pe viitor imposibile orice alte lămuriri de ordin stratigrafic.

În ceea ce privește așezarea civilă, deși s-a săpat și aici mult, informațiile care ne-au parvenit sunt destul de vagi, insuficiente pentru a alcătui o imagine coerentă. O foarte sumară sinteză a

³⁰ Gheorghe Calotoiu, *Repertoriul arheologic roman al Gorjului*, în Litua, 2, 1982, p. 45–81.

vestigiiilor din acest perimetru se poate regăsi în memoriile întocmite între 1979 și 1982, pentru a „justifica” necesitatea salvării așezării, de către Constantin Preda și Exspectatus Bujor. În general se cunoaște structura așezării, dar ea nu a fost cercetată decât într-o proporție foarte mică, astfel că oferă cercetării viitoare un câmp de lucru destul de vast.

3. Probleme de protejare, conservare și restaurare

Primele măsuri în sensul protejării castrului de piatră de la Bumbesti au fost luate de către C.S. Nicolaescu Plopșor încă din 1937: s-a expropriat terenul pe care se aflau ruinele și s-a angajat un paznic care a funcționat până în anii '50. Tot atunci s-au făcut și primele consolidări ale zidului de incintă.

În anul 1955, când Grigore Florescu își începea săpăturile în zonă, constata cu tristețe transformarea castrului într-o adevărată carieră de piatră; locuitorii distruseseră mare parte din zidurile dezvelite de săpăturile anterioare și ajunseseră până acolo încât să provoace rupturi ale malului Jiului pentru a-și procura astfel importante cantități de piatră. În plus, Florescu înregistrează cu minuțiozitate și scoaterea unor ziduri din cuprinsul așezării civile, astfel „că șanțurile ce se mai păstrează în așezarea civilă sunt urmele zidurilor și ele pot fi utilizate în cazul unei săpături mai ample pentru identificarea clădirilor”³¹.

În același an 1955, castrul de piatră a fost inclus în lista monumentelor istorice, la capitolul „Monumente de arheologie”, poziția 53, ceea ce teoretic urma să-i asigure o protecție specială. Problema conservării și consolidării ruinelor antice cu mijloace adecvate și pe baza unor studii corespunzătoare s-a pus însă abia în 1979, când se părea că vor exista și mijloacele materiale necesare. Cercetarea și valorificarea întregului ansamblu de la București a fost înregistrată în programul de manifestări dedicate aniversării a „2050 de ani de la înființarea primului stat dac centralizat sub conducerea lui Burebista” și s-a întocmit un program pe termen lung – care a fost însă în scurtă vreme blocat datorită absenței fondurilor necesare pentru o asemenea investiție.

În așezarea civilă, primele măsuri de protecție au fost luate în 1974, când, în urma perimetrării

³¹ Grigore Florescu și colab., op. cit., p. 104.

aproximative, terenul pe care s-a apreciat că se află aceasta a fost declarat rezervație arheologică (Decizia Consiliului Popular Județean nr. 160/1974). La puțin timp după această dată, extinderea cercetărilor a demonstrat că vestigiile romane depășesc limitele stabilite dar, din lipsa mijloacelor materiale, nu s-a inițiat niciodată o acțiune de delimitare completă a așezării. Ruinele de construcții scoase la lumină prin săpături au fost în general reacoperite cu pământ (cu excepția ultimilor ani) – soluția limită pentru a le proteja față de agenții atmosferici sau față de căutătorii de piatră. Nu s-au efectuat niciodată acțiuni de consolidare sau de protejare specială a acestor ruine, cu toate că unele dintre ele au fost descoperite în stare foarte bună de conservare și se pretau la o valorificare deosebită.

Din anul 1981, complexul roman a fost expus unui pericol iminent, odată cu întocmirea proiectului de realizare a Acumulării Jiu – Valea Sadului. Institutul de Studii și Proiectări Hidroenergetice a propus, în varianta acceptată de către beneficiar, un amplasament care includea teritoriul rezervației arheologice. Documentația înaintată de proiectant la Consiliul Culturii și Educației Socialiste nu a fost însă avizată, ci s-a făcut recomandarea revizuirii „soluției prezentate de Ministerul Energiei Electrice, astfel încât să permită păstrarea rezervației arheologice” (Protocol nr. 124/1982). Cum această poziție a fost menținută consecvent de către CCES, în anul 1989 s-au demarat lucrările de organizare a șantierului hidroenergetic fără să se fi obținut avizele necesare și ignorându-se toate demersurile făcute de Muzeul Județean Gorj pentru salvarea sitului. Intervențiile în zonă au continuat și în 1990–1991, cu toate că DMASI a cerut în repetate rânduri sistarea acestora și modificarea proiectului astfel încât digul viitorului lac de acumulare să ocolească castrul; această din urmă soluție a fost acceptată teoretic de către beneficiar numai în anul 1992, în condițiile în care lucrările șantierului hidroenergetic erau deja oprite din lipsă de fonduri.

Acest șantier a afectat în mod direct așezarea civilă de la Bumbesti, în special prin lucrările auxiliare de strămutare a șoselei care traversează rezervația. În afară de circulația utilajelor grele și desființarea gardului de împrejurire, nivelarea terenului s-a soldat cu depozitarea unui volum imens de pământ în perimetrul acesteia – ceea ce împiedică și va împiedica încă multă vreme aproape orice

intenție de punere în valoare. În ceea ce privește castrul, cu toate măsurile de conservare amintite mai sus, și acesta este într-o stare de degradare avansată – la accentuarea căreia au contribuit și numeroasele secțiuni, mai vechi sau mai noi, trasate de-a lungul sau perpendicular pe zidurile de incintă și rămase neastupate. În plus, monumentul trebuie să suporte în continuare consecințele nefaste ale vecinătății sale cu restaurantul „Castrul Roman” și mai ales cu anexele acestuia.

În urma discuțiilor purtate constant între 1981 și 1992, beneficiarul investiției de la Bumbesti a acordat intermitent unele fonduri pentru cercetare și conservare; cercetarea a căpătat însă un caracter de salvare, desfășurându-se într-un ritm destul de alert. În 1982 s-au reluat săpăturile în castru, degajându-se zidurile existente pentru a se putea stabili starea de conservare, tehnica de construcție și materialele folosite în antichitate; s-au efectuat analize fizico-chimice ale mortarului, s-au identificat sursele de proveniență a pietrei etc. În același an au început lucrări de consolidare și restaurare pe latura de est a incintei, prin refacerea unei porțiuni lungă de 3,50 m³² care fusese distrusă de localnici, s-a consolidat turnul de colț și s-au început lucrări la poarta de sud, iar în anii următori, până în 1986, s-a continuat consolidarea zidului de incintă și a ruinelor clădirilor din interior.

În ultimii ani nu s-au făcut decât săpături, și acestea doar în așezarea civilă; după 1988 o parte a ruinelor dezvelite nu a mai fost acoperită cu pământ, poate în vederea unei posibilități de consolidare și conservare „in situ”. Cum aceasta nu s-a materializat, este firesc ca starea zidurilor, pavimentelor, cuptoarelor etc. să se fi înrăutățit considerabil față de momentul descoperirii.

4. Ansamblul de la Bumbesti-Jiu ridică în prezent, din punctul de vedere al protecției monumentelor istorice, foarte mari probleme. Acestea nu se referă la cercetare ci în mod special la ameliorarea stării actuale și salvarea cel puțin parțială a ruinelor prin consolidarea a ceea ce mai există. Experiențele din ultimii ani, nu numai la Bumbesti au demonstrat că în cazul siturilor cu întindere mare, fragmentarea problemelor și aplicarea unor programe diferite de la un sector la altul nu constituie o soluție. Și ne gândim în mod deosebit la o anumită unitate

³² Vasile Marinoiu, Iulian Cămuș, op. cit., p. 42.

a sitului care trebuie păstrată dincolo de dimensiunile oricărei cercetări și care trebuie să se regăsească, în perspectivă, în soluțiile de consolidare și punere în valoare. Desigur că, uneori, cercetarea nu poate fi stopată sau amânată din cauza absenței posibilităților (materiale sau de altă natură) de consolidare și restaurare a vestigiilor descoperite. Nu este însă cazul la Bumbesti, unde s-a săpat suficient de mult pentru a se afirma că, în linii generale, se cunoaște structura complexului; se pare că este momentul conceperii și aplicării unui program

bine articulat, în scopul valorificării tuturor posibilităților pe care acest sit încă le mai oferă. Dacă primejdia lacului de acumulare pare să se fi îndepărtat, rămâne aceea, deloc neglijabilă, a abandonului. Din acest motiv, suntem de părere că în etapa următoare, ritmul cercetărilor arheologice ar trebui cel puțin încetinit, iar eforturile concentrate asupra săpăturilor anterioare rămase, pe de o parte deschise, pe de altă parte nepublicate.

DANIELA MARCU